

Noordmanslezing 2013

Thema: Scheppen als (onder-)scheiden: Noordmans' scheppingsbegrip als opmaat naar een nieuw theologiseren

I. Inleiding en focus

In deze lezing staat het zogenaamde kritisch scheppingsbegrip bij Noordmans centraal. Dat heeft al veel te denken gegeven, sinds Noordmans zijn eerste verwoordingen ervan publiekelijk maakte. Het kreeg vooral bekendheid door de uitdrukking 'scheppen is scheiden' in plaats van vormen. Daar is veel discussie over gevoerd die ik hier niet ga weergeven – dan is mijn tijd gelijk op - maar waaraan we natuurlijk vandaag een vervolg kunnen geven in de gang van deze dag.

Het kritisch scheppingsbegrip: waar gaat dat over?

Ik vind het in een vraag in de Schrift, in het bijbelboek Job: Job 38, in de vraag van God aan de lijder Job: 'Waar was jij toen ik de aarde grondvestte?'

Die vraag gaat over de schepping. Maar in de kritische zin.

'Waar was jij?'

Dat is het kritische.

De vraag zelf is scheidend-scheppend. Zij intervenueert in het wanhopige denken van Job.

Ik sla een boek open van prof Van Wolde, een prachtig boek met als titel *Het boek Job* dat zij samen met de kunstenaar Maurice Spithoven maakte. Zij schrijft, de tekst uit Job 38 opnemend: 'Vertel het eens, jij weet het toch zo goed? Waar was jij toen ik de aarde grondvestte? Jij met al je hersenen en kennis, leg het mij eens uit!' Van Wolde noteert: Hier is geen sprake meer van God die in de hemel woont en visite krijgt. God spreekt in wind en storm. Het perspectief van de vragen van Job en de antwoorden van zijn vrienden trekt hij naar een andere dimensie. Als een wervelwind voert God alles wat er besproken is mee omhoog, eindeloos omhoog, om ze dan in een heel andere orde Job weer voor de voeten te smijten.'

'In heel andere orde'. Dat laatste wijst erop dat Gods spreken een scheidend spreken is: alle menselijke overweging neemt God tot zich en geeft het dan terug 'in heel andere orde'.

Ik blijf nog even bij Van Wolde's commentaar. God vraagt: Waar was jij? Is het jouw schepping? Ken jij de weg?

God schildert de schepping, zegt Van Wolde, in een duizelingwekkende verscheidenheid als zijn voortdurende handelen. Hij noemt de mens niet eens. En hij geeft geen uitleg over de logica achter zijn beslissingen. Hij zegt wat *is*. Al het geschapene, van het kleinste zaadje tot het oermonster heeft iets eigens, een eigen wijsheid. Citaat: 'God spreekt niet over "de wijsheid" alsof er één schepping is waarin ieder zijn of haar plaats heeft, met de mens aan de top van het geheel' (einde citaat). Menselijk denken, zoeken naar de kern van een zaak, redeneren in termen van oorzaak en gevolg, wordt ontmanteld als futiel. Dat ontdekt Job als hij met God meekijkt.

Het is me opgevallen bij herlezing van Noordmans' werk in de aanloop naar deze dag hoezeer naast Paulus' brieven, de psalmen en de wijsheidsliteratuur gidsend zijn voor Noordmans als hij gaat spreken over schepping. Tot in het hart van zijn stuk over de schepping in zijn boek *Herschepping* komen we het tegen. Ik citeer:

'De rede, die in het Griekse heidendom een zo grote plaats inneemt, ontbreekt bijna geheel in het Oude Testament. Pas laat komt de wijsheid voor (in het Oude Testament, avdk) als personificatie van Gods scheppingsgedachten. Men zou daarin een minder kritisch begrip van schepping kunnen zoeken. Wie er zich echter rekenschap van geeft, hoe het spreukenboek ingeklemd zit tussen het boek Job en de Prediker, zal daarop niet te grote nadruk leggen. Voor de schrijver van Job is de voorzienigheid zo'n groot raadsel, dat er meer aanleiding is hem een profeet van het lijden te noemen en zijn boek een tegenhanger van Jesaja 53 te achten. En de Prediker staat zo kritisch tegenover de bestaande ordeningen der schepping, dat hij in zijn scepticisme wel een afbraak te zien geeft van alles wat er aan rede-verering in het Oude Testament te vinden mocht zijn. – Bovendien klinken dwars door deze chokma-literatuur de tonen van het psalmboek, die *de profundis* – uit de diepte (Ps. 130) van de val – tot God omhoog roepen. Wie wil weten, hoe wij het eerste artikel van God de Vader, de Almachtige, Schepper des hemels en der aarde, moeten verstaan, die kan het hier vernemen.' (VW 2.267)

Hier vind ik mijn ingang tot een beschouwing over het kritisch scheppingsbegrip van Noordmans. Ik wil Noordmans' denkwijze typeren als theologische reflectie die niet wegloopt voor de breukervaringen in de menselijke werkelijkheid, ervaringen van ontwrichting in het leven van een mens, of een volk of kerk. Ervaringen die in de Schrift zijn uitgetekend in de lijder Job. Job is in de situatie van extreem lijden. Hij kan daarin niet aanknopen bij de gegeven orde, die geeft geen inzicht in wat hem overkomt. Sterker nog: de lijder Job wordt gevloerd door zijn eigen verbeelding en redenering. En wat hij daarbinnen over God dacht, dat tuimelt mee in zijn val. Het inzicht moet komen 'van gene zijde' van de menselijke redenering of verbeelding.

In het antwoord uit de storm wordt het perspectief van Job en de vrienden in een andere dimensie getrokken, hoorden we bij Van Wolde. Hun theorieën over mens en wereld worden gekritiseerd in die overweldigende present stelling van de verscheidenheid en het eigene van al het door God geschapene. 'Waar was jij...' Die vreemde vragen van God maken schepping tot een kritisch begrip. Het kritische is dat God met zijn vragen verwondering wekt over het ontzagwekkende en vreemde van zijn schepping. Dat doorbreekt het wanhopige denken van Job in zijn ellendige staat. Het onthult zijn gebrokenheid en trekt hem daar doorheen. In de taal van Noordmans: 'God vangt zijn schepping zelf op.' Dat is wat God doet met zijn vreemde vragen. Het schepsel Job wordt door God opgericht, losgewrikt uit zijn eigen denkwereld, een scheidend scheppen.

Dit is de spil van Noordmans' denken wat hij heeft uitgedrukt in het kritisch scheppingsbegrip. God de Schepper van hemel en aarde, zegt hij in een meditatie, blijkt de grote Scheider als hij alles nieuw maakt (VW 8, 107). En in een brief aan Miskotte die hem bedankte voor die meditatie (1 jan 1949) schrijft hij daarbij: 'Wij hebben broodnodig om erin geoefend te worden Oud en Nieuw radicaal te scheiden, elke dag en elk uur. Wij kunnen niet meer leven als wij God niet zien staan, scheidend, tussen alle uren, dagen, maanden, jaren. Wij komen om als wij ons het oude moeten voorstellen als een gletscher van zonde en dood, die onafwendbaar op ons aanschuift' (VW 9, 843).

Dit kritisch begrip regardeert niet alleen de scheppingsleer, maar heel de dogmatiek. Het geeft aan dat heel de dogmatiek een kritisch karakter heeft. In het nu volgende geef ik hiervan een uitwerking aan de hand van een sleuteltekst uit *Herscheping* en een meditatie. Voor ik daar werk van maak vertel ik eerst kort hoe Noordmans zijn eigen positie verstond in de fasen die de theologie heeft doorlopen.

II Noordmans' situering van zichzelf als theoloog: herneming van reformatorische inzichten

In de literatuur over Noordmans wordt zijn theologie begrepen vanuit zijn afscheid van het wijsgerig idealisme van de negentiende eeuw. Met name zijn in *Geestelijke perspectieven* gepubliceerde opstel 'Ontwikkeling en toekomst van de ethische theologie' (1930, VW 3, 435vv.) geeft daarvan de documentatie. Dit afscheid van het wijsgerig idealisme is ook een afscheid van de door Hegel en Kant beïnvloede latere theologie van de negentiende eeuw. In de liberale theologie verdwijnt in feite schepping in de voorzienigheid. Want schepping denken als een oorsprongspunt in de tijd is in de moderniteit geen optie meer. Voorzienigheid wordt een omschrijving van wat men zich als doel van de samenleving voor ogen heeft. De wil van God wordt zedelijk gerealiseerd. Anders dan theologische tijdgenoten als Barth en Tillich zal Noordmans geen poging doen om achter de negentiende-eeuwse theologie terug te grijpen op de klassieke theologie en de oude termen als *concursum*, *gubernatio* enz. nieuw leven inblazen. Wat Noordmans te vertellen heeft over Gods voorzienigheid doet hij in zijn pneumatologische benadering van Gods scheppende werkzaamheid in de wereld.

Noordmans zag zelf zijn theologische positie in het bredere perspectief van de grote theologische verschuivingen door de eeuwen heen. Ik teken een snelle grove lijn. Eerst de **oude kerk** en haar interesse in de kosmische reikwijdte van het heil. Haar inzicht dat Christus' dood niet iets tijdelijks was maar een eeuwig geheim bevat waarvan de schatten de gelovigen blijvend vergezellen, heeft Noordmans in zijn theologie opgenomen. Ik verwijs naar de lezing van collega Neven van twee jaar geleden hierover. In de twintigste eeuw met haar gewelddadige gebeurtenissen komt de wereld weer veel meer in het vizier van de theologie dan in de eeuw daarvoor en dat maakt een hernieuwde interesse wakker bij Noordmans voor de kosmische implicaties van het heil. De **Middeleeuwen** tekent hij in 'Dogmatische zekerheid' (1906, VW 1, 52vv.) als een periode waarin de mens zich als het ware in een ark veilig voortbewoog op de wateren van een heilige werkelijkheid met boven zich de rustige waarheden van de scholastiek en onder zich de diepten van de mystiek. De verhouding God/mens houdt daarin iets onpersoonlijks. In de tijd van de **Reformatie** wordt het geloof veelmeer een persoonlijke zaak, een zaak van God en de ziel. Van Luther leert Noordmans dat godskennis ontstaat bij het kruis wat enkel trinitarisch kan worden begrepen; van Calvijn de centrale plaats van de predestinatie in de christelijke geloofsleer.

Hier, bij de reformatoren, is de bron te vinden van Noordmans' verstaan van theologische begrippen als kritische begrippen. In de grote reformatorische concepten van rechtvaardiging en predestinatie zit een kritisch, scheppend moment. Het zijn voor hem waarheden die als het ware *los* in het leven liggen. Hun inhoud gaat terug op het woord van de grote Scheider. Het kritisch scheppingsbegrip is dus Noordmans' vernieuwing van de toelag van de Reformatie. Een mens ontvangt een *vrijheid* die hem losmaakt uit allerlei binding en angsten, en een *bestemming* tot een excentrisch menszijn. Zulks door de werking van de heilige Geest, waarop Noordmans steeds sterker nadruk zal leggen.

Dat Noordmans ertoe kwam de centrale concepten van Luther en Calvijn opnieuw aan de orde te stellen (waarvan *Herscheping* met name de vrucht is) is, omdat hij van mening was dat na de Reformatie het kritisch en scheppende daarvan was weggevloeid in een behoefte aan scholastieke helderheid en afgrenzing naar maatschappelijke processen. Er kan dan niet meer worden ingezien dat ‘schepping’ een woord is wat eerst midden in de naakte werkelijkheid prijsgeeft wat het inhoudt (zoals nog bij de Reformatoren waarneembaar). De kern daarvan: God (Geest) deelt leven mee waar naar menselijke maatstaven gezien daarvoor geen openingen meer zijn. Zoals we hoorden in het verhaal van Job. De basis van Noordmans’ herneming van de reformatische gezichtspunten in zijn kritisch scheppingsbegrip komt te liggen in een nieuwe uitwerking van het derde geloofsartikel over de Geest die levend maakt.

III Herschepping:

Ik ga nu verder met mijn uitwerking van het kritisch scheppingsbegrip zoals ik dat introduceerde door in te steken bij Job. In het Evangelie is het kritische in de manier waarop God zich als de Schepper betoont aan de lijder Job niet afgezwakt. Ik ga dat laten zien door zo meteen een kerncitaat uit *Herscheping* te bespreken.

Twee jaar geleden heeft Gerrit Neven in zijn lezing over de actualiteit van *Herscheping* als geloofsleer de leervorm van dit boek toegelicht door het te introduceren als de ontwikkeling van een zienswijze waarin oudkerkelijke exegetische inzichten hernomen worden. Kenmerkend voor die zienswijze is een omzetting van eerste naar tweede geloofsartikel, de introductie van een denken ‘van val naar schepping’ in plaats van ‘van schepping naar val’. Dat houdt in: de wereld zoals de Bijbel die ziet (schepping), is een wereld die je eerst leert kennen in de schaduw van het kruis. Van de oorspronkelijke schepping weten wij, zo Noordmans, weinig meer dan dat zij goed geschapen is. De goede schepping wordt enkel door God gekend. Dat impliceert dat de goede schepping bestaat!, enkel als een verborgen realiteit. In de taal van Job 38: alleen God kent de orde en de wijsheid van al het geschapene. God leren kennen als de Schepper begint àls Job, staande middenin de breuken en barsten van het leven, de werkelijkheid van de val. Neven legt die omzetting naar ‘van val naar schepping’ uit in zijn behandeling van de structuur van *Herscheping*. Ik ga daar nu niet op in maar pak een inzicht op waarmee hij zijn betoog besluit. Hij staat daar stil bij een belangrijk citaat uit *Herscheping*:

‘Men kan zich aan de schepping niet ongereserveerd overgeven op ieder levensterrein. Tegenover de Schepper staat altijd de Lijder en de gemeente viert telkens de gedachtenis aan zijn dood. Die is niet slechts een episode in de schepping maar een kosmisch beginsel. Het Woord is vlees geworden.- En van Golgotha af moet de schepping gezien worden. Men ziet dan heel wat meer en ook minder vrolijke dingen dan van Genesis 1 uit. Naar die ernstige kijk op de wereld moet het leven ingericht worden.’ (VW 2, 282)

Neven noteert daarbij dat de indaling van God in het lijden (‘het Woord is vlees geworden’) niet een zaak is die overstegen wordt. Het is iets wat van kracht blijft. Het is ‘kosmisch beginsel’, zoals Noordmans schrijft, een ‘voorgoed begonnen begin’(Nijhoff). De wereld zelf met haar immanente krachten kan het lijden dat er is niet uitwissen. Dat wat van kracht *blijft*: de indaling van God in het lijden, is basis van de *Herscheping* door de vormkracht van de Geest waarin de schepping weer nieuwe glans krijgt.

In de aangehaalde passage uit *Herscheping* staat een raadselachtig zinnetje: ‘Tegenover de Schepper staat altijd de Lijder en de gemeente viert telkens de gedachtenis aan zijn dood.’ Als ergens de levensader van Noordmans’ theologie zit, dan is dat hier. De woorden ‘Schepper’ en ‘Lijder’ staan met hoofdletters geschreven en verwijzen naar God en Jezus. Maar als je die woorden Schepper en Lijder op je in laat werken, voel je al dat in feite de hele Schrift zich daarin present stelt, ook het Oude Testament. Ik denk aan Rizpa bij de galgen van haar zonen, Gods gerechtigheid uitdagend, aan de uitgeputte Elia die tot zijn God roept, aan de lijder Job die zijn Formeerder aanklaagt. Heel de dramatiek van de Schrift lijkt te zijn samengebald in dit tegenover van Schepper en Lijder.

Ik houd halt bij dit zinnetje over de Schepper en de Lijder omdat dit m.i. de basis is van Noordmans’ theologisch denken in termen van scheiden. Ik wijs erop dat Noordmans stelt: ‘Tegenover de Schepper staat **altijd** de Lijder.’ Wat is dat ‘altijd’. Ik denk het volgende te kunnen zeggen:

In deze zin resoneert de belijdenis:

Ik geloof in God de Vader, *Schepper* van hemel en aarde
én
in Jezus Christus onze Heer,
die geleden heeft, enzovoort

daar vinden we de Lijder tegenover de Schepper, zonder iets daartussen.

De uitspraak van Noordmans heeft dus betrekking op iets dat ingebakken zit in de dynamische structuur van de belijdenis. Je kunt z.i. over de schepping niets belijden zonder hem die geleden heeft voor ogen te hebben. Wanneer je dat doet, ga je de schepping zien in al haar facetten.

Vandaar luidt het vervolg van de zin: ‘en de gemeente viert telkens de gedachtenis aan zijn dood’. De gemeente onder het kruis is erop gespannen dat de weg naar het leven loopt via kruis en opstanding. Ze keert in tot het geheim in ‘en die geleden heeft’. Daar opent zich een nieuw denken, een nieuw kennen van Gods schepping zoals bijvoorbeeld een afrekenen met destructie en wraak (‘Vader vergeef het hun want zij weten niet wat zij doen’); een scheppen van nieuwe verhoudingen (‘Vrouw zie uw zoon, zoon zie uw moeder’), een ontvangen van de droom (‘heden zult gij met mij in het paradijs zijn’). De kruiswoorden, schrijft Noordmans ergens, zijn scheppingswoorden. Zo komen in het gedenken van Hem ‘die geleden heeft’ onuitputtelijk facetten van Gods schepping te voorschijn, als ‘fractals’ die iets van Gods creatieve activiteit weerspiegelen. De waarheid is, schrijft Noordmans al in een van zijn eerste pennenvruchten, als een diamant met vlakjes die ieder afzonderlijk in het oog kunnen en moeten worden gevat. Je zou kunnen zeggen dat Noordmans’ meditatie zulke ‘fractals’ willen laten zien.

Ik vat samen:

De formulering ‘Tegenover de Schepper staat altijd de Lijder’ is basis van Noordmans’ denkwijze die men derhalve kan betitelen als een bijbels-kritisch realisme. Het ‘altijd’ is het *ontologische*, een nieuwe Bijbelse zijnsleer contra een zijnsleer zoals Noordmans die ontmoet in het 19^e eeuws wijsgerig idealisme en in de 20^e eeuwse existentiële filosofie als van Heidegger. Dit ontologische is het lijden van Christus als kosmisch beginsel. Christus’ lijden schept. God is in dit lijden Herschepper.

En zo is de Gekruisigde het bestand, het centrum van de wereld. Alle geschapen dingen hebben hun bestand (hun zijn) in deze lijdende Christus. Niet in andere dingen, want die gaan voorbij. Dat is een kritisch-scheidend verstaan van schepping. Want het inzicht in deze waarheid slaat scherp snijdend door alle ellende heen, door - met Noordmanswoorden - tollenaarsellende en Lazarusellende en opent een perspectief op nog niet gerealiseerde vormen van mens-zijn. De oude kernwoorden van de reformatorische traditie, rechtvaardiging en predestinatie, vrijspraak en bestemming krijgen in dit scheidend-scheppend spreken weer nieuwe zeggingskracht. Ze geven aan wat ‘werkelijk’ is, ‘reëel’ in het spreken over geschapenheid, in de terminologie van Noordmans: we komen hier bij het realisme van de Geest.

Dit op de verhouding van Schepper en Lijder gebaseerde bijbels kritisch realisme steunt op Noordmans’ lezing van Paulus. Ik kan dat nu niet uitwerken. Ik verwijs met name naar 1 Kol. 1: 15v waar Paulus er gewag van maakt dat al het geschapene z’n bestand heeft in de Zoon.

Ik wil nu laten zien hoe dit fundamentele inzicht bij Noordmans, ‘tegenover de Schepper staat altijd de Lijder’, zijn denken bepaalt als hij de Schrift uitlegt. Vaak laten de titels van zijn meditaties al zien hoezeer in zijn theologiseren de concrete werkelijkheid met haar barsten en breuken is opgenomen. Ik wend me tot de meditatie ‘De misdeelden’.

IV Enkele notities bij de meditatie ‘De misdeelden’ (1951, VW 8, 294vv.)

Deze meditatie wil vertellen hoe de schepping er uit ziet, de ‘werken Gods’. Ik wil laten zien hoe de gedachtegang erin scharniert op de uitspraak ‘Tegenover de Schepper staat altijd de Lijder’.

Boven deze meditatie die in 1951 in *In de Waagschaal* verscheen, staan enkele Bijbelteksten: Lukas 16.25: ‘Maar Abraham zeide: Kind, gedenk dat gij uw goed ontvangen hebt in uw leven, en Lazarus desgelijks het kwade; en nu wordt hij vertroost en gij lijdt smarten. (St.V.) Daarnaast: Joh. 9.3: ‘Jezus antwoordde: Noch deze heeft gezondigd, noch zijn ouders, maar de werken Gods moesten in hem openbaar worden.’ (Vert. NBG.)

Ik noem de belangrijkste gezichtspunten uit deze meditatie:

1. De meditatie cirkelt rond een oppositie van twee termen: elite en misdeelden. Noordmans noemt hier degenen in de schare rond Jezus, die blind, kreupel, melaats of doof waren ‘een elite uit de schare’. Dat is een *theologisch* bedoelde kwalificatie, zij drukt uit dat deze mensen ‘de kern van de apostolische gemeente volgens de evangeliën’ vormen. Boven de meditatie zet Noordmans als titel ‘de misdeelden’. Dat is de *fenomenologische* uitdrukking voor hoe meestal tegen hen wordt aangekeken: als mensen die tekort zijn gekomen toen God met zijn scheppingswerk bezig was. De Bijbelse dynamiek in de meditatie laat gaandeweg deze gangbare typering los wat aan het slot culmineert in de typering van de misdeelden als mensen die ‘gelijkvormig’(!) zijn aan de Godszoon. De misdeelden zijn de elite.
2. Het taalspel met de woorden elite/misdeelden is van zo’n aard dat men Noordmans makkelijk misverstaat als men niet onderkent vanuit welk perspectief hij schrijft. Hij schrijft: ‘*Volgens het Evangelie* (curs avdk) heeft God aan die scheppingen bijzondere aandacht besteed.... Zij vormen inderdaad een elite, een keur voor Gods koninkrijk. Zij zijn in letterlijke zin voor het Evangelie geschapen.’ Lazarus komt in het koninkrijk omdat hij ‘noodwendig melaats’ was.

En vervolgens komt Noordmans met een voorbeeld dat veel lezers tegen de haren heeft ingestreken: (Citaat) ‘Kijk! daar gaat één uit deze uitverkoren schare. Een kreupele vrouw. Om haar gelaat speelt een vleug van goedheid; een onderpand reeds van haar hemelse erfenis (Ef 1.14) en een tegengift tegen haar gebrek. Er is een kennelijk verband tussen deze beide. – Zie! hoe zij haar hoofd omhoog heft, telkenmale als zij de voet uit de diepte trekt. Het is een liturgische gang, waarmee zij de 130^e psalm, het lied *De Profundis* opvoert. Zij hoort zekerlijk thuis in deze wereld, dit Koninkrijk der hemelen, waarin de dingen geschieden *moesten*, omdat ze geschreven stonden.’ (einde citaat) ‘Zo – zegt Noordmans – ziet de schepping er uit, als wij haar zoeken in het klein formaat van het Evangelie.’

Een paar kanttekeningen:

- a. Op het eerste gehoor lijkt Noordmans een zeker determinisme in te voeren: de misdeelden zijn met hun tekorten als zodanig gedetermineerd om Gods heilsbedoelingen te laten zien. Net als Job.
- b. In feite echter is de strekking anti-deterministisch. Noordmans zegt niet dat God mensen *maakt* met een handicap of slaat met melaatsheid. Hij schrijft dat God ‘volgens het Evangelie ... aan die scheppingen bijzondere aandacht (heeft) besteed’. De nadere uitleg daarvan is dat zij deel uitmaken van een beweging: ‘God doet ze met Jezus optrekken door de dood tot het leven.’ Hun bestemming is – naar de bergrede - het koninkrijk dat Jezus gepredikt heeft. ‘Het creatuurlijke binnen de predestinatie bezien is barmhartigheidsmotief’, schrijft Noordmans in een opstel over Kohlbrugge (VW 3, 510). En ergens anders, eveneens rond 1930: ‘Gods genade is voor werkelijkheidsmensen... Gods barmhartigheid geldt de arme Lazarus die geen ogenblik heeft kunnen vergeten dat hij een lichaam had.... De rijke man, dat is ieder die in zijn cultuurleven uit het leven wegvluht.’ (VW 3, 629) Ziehier het kritisch-scheppende in Noordmans’ uitleg: om in een geschonden mens een schepping van God te kunnen zien is geloof nodig in de Schepper zoals het Evangelie Hem toont, als de Vader van Jezus Christus, die geleden heeft. Schepping is iets dat je eerst in het evangelie vindt of in het koninkrijk. Schepping is immanent in het evangelie in plaats van omgekeerd. Dat is de omzetting van eerste naar tweede geloofsartikel. Met verstrekkende gevolgen: het evangelie is dan niet een soort dokteren aan een Schepping die gerepareerd moet worden. Het evangelie is scheppend.
- c. Een ander element dat hier de kennis omtrent schepping ontsluit is de verbinding van de misdeelden met de wijsheidsliteratuur. De kreupele, zegt Noordmans, voert met haar lichaam het *De Profundis* op van psalm 130. De psalm is uit het boek in het leven gekomen. De kreupele wordt tot evangelie. Eerst in de radicale historiciteit van het lijden, het *de profundis*, wordt geopenbaard wie God is als Schepper. Denk aan Job.
- d. Er is nog iets wat opvalt in de tekening van de kreupele vrouw: Noordmans zegt: Om haar gelaat speelt een vleug van goedheid; een onderpand reeds van haar hemelse erfenis en een tegengift tegen haar gebrek. Dwz: in de naaktheid van het niet te verbloemen gebrek straalt Gods goedheid van haar af, zij etaleert God. Tegenpand zegt Noordmans. Werk van de Geest die het leven levender maakt dan het is. Hier zie je het kritisch scheppingsbegrip *in actu*. De wereld is een contingente veelheid van ellendige toestanden. Het kritische van schepping is dat in die toestandelijkheid iets opkomt dat mensen daar doorheen leidt, een ‘vleug van goedheid’ die volstreekte gave is. De reinen van hart die God zullen zien, zoals de bergrede zegt, zij die niets te verbergen hebben en niet kunnen ontsnappen aan hun geschonden lichamelijke, aan hen is God dan ook af te zien.

De wereld is helemaal van God onderscheiden, maar zij weerspiegelt Hem toch, dat is het wonder van de schepping. In zijn boek over de catechismus, 'Het Koninkrijk der hemelen', schrijft Noordmans: de nood van blinden en kreupelen moet niet gerelateerd worden aan algemene voorzienigheid, maar aan de nabijheid van het Koninkrijk der hemelen (VW 2, 459).

- e. Dogmatisch is dit de beweging van val naar opstanding. De mens, lichamenlijk gehandicapt, in sociale zin arm enz., wordt opgericht. Het type scheppingsleer dat hier verschijnt is: geen vormleer van het geschapene maar leer van Gods macht en goedheid (VW 2, 380). De waarheid van ons geschapen zijn = God toebehoren, zoals Noordmans al leerde van Augustinus in boek 10 van de *Confessiones: Fecit nos*, hij heeft ons geschapen. De waarheid van onze geschapenheid valt niet samen met onze biologische en antropologische data: God is het referentiepunt zowel als het gaat om een oorspronkelijke goedheid van de schepping als om een radicaal bederf van het geschapene.

Na het verschijnen van de meditatie in *In de Waagschaal* krijgt Noordmans een brief van een mevrouw, Baronesse van Heemstra (VW 9b, 906v.). Zij had de meditatie gelezen maar niet alles begrepen maar uit wat zij Noordmans schrijft blijkt dat zij geraakt is door zijn woorden. Zij schrijft hem dat zij hele slechte ogen heeft maar desondanks pastoraat beoefent, met name aan politieke delinquenten.

V Noordmans' kritiek op Barths scheppingsleer

Een laatste stap in mijn profiel van Noordmans' kritisch scheppingsbegrip als opmaat voor een nieuwe theologiseren.

Dat doe ik door het onderscheidende van Noordmans' denken over schepping naar voren te brengen ten opzichte van Karl Barth, de grote theoloog van de 20^e eeuw met wie hij zoveel gemeen had. Noordmans had een scherpe kritiek op Barths scheppingsleer, om precies te zijn op het eerste deel daarvan. Ik zal die kritiek proberen te formuleren en voor de verduidelijking daarvan ook teruggrijpen op werk van de vroege Noordmans en op zijn meditaties.

Met Barth heeft Noordmans zich bij voortduur beziggehouden sinds het verschijnen van de Römerbrief. In deel 3 zijn zijn artikelen over Barth gebundeld. Ik kan natuurlijk niet alle ins en outs van zijn gesprek met Barth aan de orde stellen. Er is in de loop der jaren veel over geschreven. Ik verwijs graag naar de instructieve artikelen van collega Blei in *In de Waagschaal* van een paar jaar geleden die ook ingaan op het verschil in scheppingsdenken van beide theologen.

Noordmans is fel van leer getrokken tegen Barths scheppingsleer. Ik wil nu proberen scherp te krijgen wat hij daar precies in miste. Met in mijn achterhoofd alles wat ik tot dusver heb gezegd over het kritisch scheppingsbegrip en de basis daarvan in de verhouding van de Schepper en de Lijder.

Een paar feiten. In 1945 verschijnt het eerste deel van Barths scheppingsleer. Noordmans gaat er cursus over geven aan predikanten in Arnhem in de jaren 1947- 1950. Er is een predikantenvergadering in 1949 waar Noordmans zich negatief uit over Barths scheppingsleer. Miskotte is ontzet. 'Het spijt me meer dan ik nu uitdrukken kan, dat ik van u, hoogvereerde leraar, plotseling zo ver verwijderd blijk te zijn', roept Miskotte uit in een brief (VW 9b, 861). Het schijnt dat Noordmans iets heeft gezegd in de trant van 'hij (Barth) heeft er maar iets van gemaakt'. In zijn reactie schrijft Noordmans Miskotte dat zijn kritiek op Barths visie al een tijdje in hem groeiende is.

En wijst hij Miskotte op zijn net verschenen boekje over de catechismus, *Het Koninkrijk der hemelen* waar hij gesteld heeft dat de mens in Gods koninkrijk thuishoort, in een rechts- en heiligheidsorde. Citaat: ‘Daarom acht ik het ook een kapitale fout in de *Kirchliche Dogmatik* van Karl Barth, als hij deze trek in het beeld Gods in de mens afwijst en daarvoor in de plaats stelt een vormelijke overeenkomst met het goddelijk Wezen, het bestaan in een relatie, wat dan bij de mens plaats vindt in de betrekking van man en vrouw (vgl. KD III/1, 225). Bij de prediking, ook der Schepping, gaat het niet om de vormen, maar over de oordelen Gods (NGB. art. 13); over zijn koningschap en verkiezing’ (VW 2, 467v.).

De zin die Noordmans ter vergadering uit de mond was gevallen (‘hij heeft er maar wat van gemaakt’) is geen slip of the tongue maar wijst de kern aan van zijn kritiek: Barths scheppingsleer is teveel ‘maakwerk’, lees: filosofie, teveel constructie en te weinig paulinisch. Miskotte begrijpt het niet. Immers ook Barth zet christologisch in bij de uitleg van de belijdenis van de Schepper, en sluit die niet op in een ontologische speculatie over het begin. Ook Barth grenst zich in zijn uitleg van het eerste artikel af van een denken waarin God de Schepper samenvalt met de wereld als haar grond, en van een dualistisch denken waarin God een demiurg is. In een referaat ‘De scheppingsleer van Barth’ uit de tijd van zijn cursus aan dominees heeft Noordmans zijn kritiek verwoord. Met Barth is Noordmans het eens dat Bijbels gesproken de Schepper geen wereldgrond is maar de Vader van onze Here Jezus Christus. Is God niet die Vader, dan is Hij ook niet de Schepper. Enkel van Christus uit, kunnen we in de Schepper geloven. So far, so good. Hij vindt echter dat Barth een fout maakt in de manier waarop hij van het kruis uit scheppingskennis zoekt. Hij haalt zijn *Herscheping* er uitvoerig bij. Wat mist hij nu precies bij Barth? Hij mist de Schepper uit de bijbel die tegenover de Lijder staat. Enkel in het heilswerk van Christus middenin een gebroken werkelijkheid is de Schepper van de Bijbel te kennen. Maar als Barth van incarnatie naar schepping gaat dan laat hij dat los en begint over andere thema’s als het samenzijn van God en mens wat dan al in Christus’ naturen een model heeft. Barth gaat niet van kruis naar schepping maar van incarnatie naar schepping. En dan ook nog met een verstaan van incarnatie als de verbinding van Jezus’ naturen. Het is geen wonder dat Noordmans hier zo scherp op gaat reageren. Want de kern waar Noordmans’ eigen geloofsleer op drijft, lijkt hier helemaal te verdwijnen. Dat is zijn radicale historiciteit als het om schepping en incarnatie gaat zoals we eerder hebben gezien. De kern bij Noordmans is: *God de Schepper van hemel en aarde, gaat met zijn shepsel mee in de verlorenheid*. Het scheppingslicht valt in de breuken en barsten van het mensenleven. Bij Barth kan het denken over de Schepper zijn Bijbelse rol niet krijgen omdat alles al op orde is gebracht. Barth spreekt over de mens in zijn geschapen verbanden (bijv. man/vrouw als paradigma voor de betrekking God/mens) op een wijze die eerder bepaalde cultuuropvattingen weerspiegelt dan het evangelie. Er komt zo een zijnsstructuur onder de schepping te liggen die niet meer gekritiseerd wordt door het evangelie. De scheppingsleer wordt geen *theologia crucis*. Barths scheppingsleer is wel verbonden met Christus maar met Christus als de geïncarneerde Godmens, niet de lijder aan het kruis. Evenwel: ‘Het scheppingsgeloof ontstaat onder het kruis’, herhaalt Noordmans (VW 3, 687). Daar in het evangelie leert men de Vader-Schepper kennen die dan de Heer blijkt te zijn van het Koninkrijk. Daar bij het kruis komen ook de vormen te voorschijn van de wereld van Gods Koninkrijk. Daar blijkt dan dat scheppen scheiden is, geen reparatie. En dat schepping geen rustig zijnsbestand is maar een onrustige, spannende geschiedenis op leven en dood.

De kritiek op Barth laat zich verduidelijken vanuit Noordmans' vroege en latere werk. Ik geef drie voorbeelden:

- a. In 'Historisch spiritualisme' (1919, VW 1, 188vv.) vinden we de gedachte al uitgewerkt dat de Lijder, Christus, weliswaar historisch uit het gezicht verdwenen is maar niet eschatologisch. Hij is niet van het verleden. Hij is ook niet een onbepaald figuur van de toekomst. Hij is er in het gedenken van zijn dood, waarin alle schatten van waarheid te vinden zijn. Zo heeft al het geschapene zijn bestand in hem.
- b. In 'Predestinatie' (1921, VW 2, 124vv.) legt Noordmans uit wat de positie is van mens-zijn in het licht van de predestinatie. Dat blijkt te zijn een mens-zijn als dat van Job, de lijder die door God wordt opgericht. In Noordmans' tekening van kapitein Lennart in het verhaal van Selma Lagerlöf blijkt deze een andere Job, een lijder die alles verliest. Daardoorheen komt zijn ware bestemming aan het licht als hij gegrepen wordt door zijn Schepper en 'een veer op de mond van de Almachtige' wordt. Ook in deze uitleg is het kritische werkzaam omdat het steunt op het onderscheid tussen Gods ethos en menselijke zedelijkheid.
- c. De grond van Noordmans' kritisch scheppingsbegrip is, zagen we, zijn opvatting van de Bijbelse rol van de Schepper. God gaat mee met zijn schepsel in diens verlorenheid, vangt hem op en voert hem dwars door zijn gebrokenheid heen. In zijn na-oorlogse meditatie is deze beweging, die een dialectiek impliceert van gestalte en geest, de rijpe uitdrukking daarvan. Dan blijkt dat het evangelie een werveling is, zoals Van Wolde schreef, waarin mensengedachten en verbeeldingen worden getrokken in het licht van den beginne om van daaruit de mens weer te bereiken 'in geheel andere orde', in de Noordmans-terminologie: in de hogere logica van het Koninkrijk Gods waarin de misdeelde elite is. Deze logica kan dogmatisch enkel ontvouwd in een werkwoordelijk spreken over de triniteit als Gods spreken, komen, troosten.

VI Afsluitende opmerkingen: de actualiteit van Noordmans' denkwijze

Ik sluit af.

De intuïtie achter het thema van deze dag was dat in Noordmans' kritisch scheppingsbegrip een theologische denkwijze is geïnitieerd die ook in de 21^e eeuw relevantie heeft.

Het is evident dat dit begrip ontstaan is in een milieu van inmiddels gedateerde theologische discussies. Ook is het evident dat Noordmans' taal archaïsch is en zijn vroomheid vervreemdend voor mensen van de 21^e eeuw. Toch houden we overeind dat zijn denkwijze hoogst actueel is.

Om dat tenslotte duidelijk te maken, refereer ik kort aan een recent artikel van Erik Borgman in het *Tijdschrift voor Theologie* (najaar 2012). Een programmatisch artikel waarin hij een weg wil wijzen naar een theologisch denken dat haar plaats zoekt in de werkelijkheid met al haar gebrokenheid en tot een gesprekspartner poogt te worden van mensen die vanuit andere disciplines de vragen van onze tijd thematiseren.

Er is een opvallende overeenkomst van zijn visie met die van Noordmans. Ook hij is van mening dat theologie begint met zich rekenschap te geven van de breukervaringen in de cultuur en dat haar taak is om vanuit haar erfenis van bijbel en traditie, die ervaringen te beluisteren en onderscheidingen aan te brengen die mensen dichterbij het leven met God. Ook hij richt zich daarbij op de lijdende Christus.

De dragende gedachte in zijn verhaal is dat het de taak van theologen is te wijzen op de scheidende scheppende kracht van het evangelie in alle mogelijke levenssituaties. Als zodanig *herhaalt* de theologie in intellectuele zin de beweging van het geloof dat een ontdekking doet. De inhoud van die ontdekking verwoordt Borgman met een zin uit een lied van Leonard Cohen: 'There is a crack in everything, that's how the light gets in'. Er loopt een barst door alles heen en daar breekt het licht doorheen. In zijn uitleg daarvan komt Borgman dichtbij de gedachte van Noordmans dat het kritische van theologisch denken is dat het de barsten aanwijst in onze werkelijkheid waardoorheen het licht van den beginne ons probeert te bereiken. Schepping als 'plek licht rondom het kruis', rondom de barst die het kruis is in onze werkelijkheid, dat is Noordmans' idee van een christelijk wereldbeeld. Daar komt de gelovige verbeelding op gang van Gods toekomst. Wat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord. De theoloog is uitgenodigd deze verbeelding aan te wijzen in de wereld en denkend te reflecteren.

Akke van der Kooi
16 mei 2013